

Het Liesbos in de loop der eeuwen

H. A. Ludwig

Algemeen

De oorsprong van het Liesbos is waarschijnlijk een oude verlandende rivierarm die langs verschillende successtadia thans behoort tot het Viooltjesrijke Beuken-Eikenbos.

De naam Liesbos duikt voor het eerst in de geschiedenis op in 1279 als het "bossce van Lies", waarschijnlijk als onderdeel van een veel groter complex. Dit duidt erop, dat dit bos als zodanig tenminste enige decennia ouder is. Het Liesbos is een der zeer weinige loofbossen in de Nederlanden, waarvan de historie tot op zo'n vroege datum is terug te voeren. In 1403 kwam het Liesbos in het bezit van de Nassaus. Eeuwenlang tot in de 18e eeuw was het voor de Nassaus een belangrijk jachtgebied en kwam de betekenis als houtleverancier pas in de tweede plaats.

De behoefte aan brand- en timmerhout steeg met de uitbreiding van de bevolking in de 16e eeuw en werd het noodzakelijk verordeningen uit te vaardigen met betrekking tot houtdiefstallen, kapverboden, stroperijen en het weiden van varkens in de bossen. Eikels waren belangrijk voor het vetmesten van de varkens maar deze vernielden alle ondergroei waardoor de natuurlijke verjonging werd belemmerd en de dekking voor het wild verdween. Mede door verboden en toezicht kon het Liesbos zich op de vruchtbare grond eeuwenlang handhaven met de eik als hoofdboomsoort omdat deze als enige hardhoutsoort bewust werd aangeplant.

Van enig beheer is sprake in 1583 toen de eerste boswachter voor het Liesbos werd aangesteld en toen in 1618 de eerste plantagemeester Wiggers het beheer kreeg over "alle de bosschen gelegen binnen de lande ende Baronie van Breda" en tevens werd benoemd tot boswachter "ende bewaerder van onse Bosschen, genaemd het Liesbosch, Doorenbosch ende andere bosschen gelegen onder onsen dorpe vande Hage". In zijn taakomschrijving uit 1647 staat o.a. vermeld "bercksæet, elsensæet en allerhande plantsoensæet te saijen, het plantsoen te versetten ende andere te coopen, om de selve onse bosschagien te verdichten", oude verdorde bomen te kappen, bomen op te snoeien en jaarlijks het kapbare schaarhout te kappen.

In 1676 krijgt de rentmeester der Domeinen opdracht in het Liesbos o.a. open plaatsen in het bos te beplanten, alle plaatsen waar de eik niet goed wil groeien of dood is gegaan, opnieuw te beplanten nadat de schurft (harde bank) goed doorgraven is en goede teelaarde is ingebracht. Tevens wordt hij aangespoord tot het planten van beuken. Verder moet een stuk hei in het Liesbos in weiland worden omgezet (vak 17, Kerkeheike) en rondom het Liesbos een heg worden geplant en daarna ineengevlochten om het wild daarbinnen te houden. Dit is het begin geweest van de tegenwoordige Omloop van het Liesbos. Maar nog in 1705 klagen omwonende boeren dat wilde zwijnen en herten buiten het Liesbos hun gewassen ruïneren.

De kaart van 1782 van het Liesbos dankt zijn ontstaan aan een Resolutie van 1774 waarbij de landmeter opdracht kreeg kaarten in dubbel te maken "zoals die voor Soestdijk zijn opgemaakt, met vakken onderscheiden tussen opgaande bomen, kapbossen en plantsoenbossen, wanneer deze zijn aangelegd, alles met onderscheidene liniën aangegeven, tevens aangegeven de nieuwe dreven en lanen in de tegenwoordig al te grote perken in kleinere te verdelen om de toegang te vergemakkelijken tot het midden van het bos". Deze kaart lijkt op een moderne bedrijfskaart, het vertoont vrijwel de huidige vorm met alle dreven, genummerde vakken en afdelingen en in de marge als toelichting oppervlakte, leeftijd, boomsoort en de aard van de beplanting. De aansporing uit 1676 om beuken te planten vinden we terug in verschillende vakken, ja zelfs naaldhout ontbreekt niet (vak 15, Boerkensjongens en vak 9, 2e Liesenberg).

Hoe moeten we ons het Liesbos in 1782 visueel voorstellen? In ieder geval als een rijk geschakeerd loofbos met in het midden een vrijwel aaneengesloten oppervlakte van circa 40 ha oude eikebomen (leeftijd naar schatting 80-120 jaar), omgeven door jonge en door 40-jarige eikebomen in het noorden, oosten en zuiden, alles met schaarhout daaronder. Naaldbomen (mast) in vak 15 en in de zuidwesthoek van het Liesbos. Rond het Jachthuis, kwekerij, houtwerf en schuren treffen we 40-jarig boombos aan in de vakken 21, 22 en 18d, in verband met het uitzicht en doorzicht, zonder schaarhout. Verder in het midden (vak 12b) en

Eygenraam, J. A. 1976. Eendenkooien, een belang van de natuurbescherming. In: Waarden van Zuid-Holland. Rotterdam.

Faunabeheer in de praktijk. 1980. Ministerie van Landbouw en Visserij, 's-Gravenhage.

Heide, G. D. van der, & T. Le Bret. 1944. Achter de Schermen. Heiloo.

Karelse, J. J. H. G. D. 1979. Eendenkooien, een kijkje achter de schermen. Tijdschrift Historische Kring IJsselstein nr. 10.

Karelse, J. J. H. G. D. 1979. De Eendenkooien in de Lopikerwaard. Tijdschrift Historische Kring IJsselstein nr. 12.

Karelse, J. J. H. G. D. 1981. Kooibosuitbreiding in het rivierengebied, Arnhem.

Ketelaar, F. C. J. 1978. Oude zakelijke rechten, nu en in de toekomst. Zwolle.

Smit, J. J. 1979. Vogelvangst in de hooilanden. In: Vogels van de grote rivieren. Utrecht.

Tol, A. 1965. Rapport eendenkooien, Wageningen.

in het zuiden percelen "heesterbos" (14 ha). Wat hieronder moet worden verstaan is nog niet geheel duidelijk. Voorts enkele verspreide percelen bezaaid met eikels (circa 6 ha) en beplant met kreeften (circa 4,5 ha) en met eikenstek (circa 5 ha). Kreeften zijn een- à tweejarige eikenzaailingen onder oud bos uitgestoken en elders uitgeplant, eikenstek voor de aanleg van schaarhout zijn verplante of afgepende zaailingen die sterk zijn teruggesneden en dan uitgeplant worden.

De combinatie van opgaande bomen en schaarhout doet sterk denken aan het Franse middenbos waarmee de Nassaus zeker op de hoogte waren vanwege de duizenden ha bos die zij in zuidelijk Brabant bezaten. Het Franse middenbos kent binnen hetzelfde vak leeftijdsklassen met intervallen van circa 30 jaar, in het Liesbos daarentegen treffen we volgens de kaart van 1782 één leeftijdsklasse per vak aan of verschillende leeftijdsklassen naast elkaar per afdeling.

Er is weinig discussie voor nodig om vast te stellen dat de belangrijkste karakteristiek van het Liesbos loofbos is en dan met name opgaand eikenbos. In dit Karakteristieke Deel is in enkele vakken, die representatief zijn te achten voor de bosgeschiedenis, in het bijzonder nagegaan hoe de oudste nog bestaande opstanden zich sinds circa 1800 hebben ontwikkeld. Hierbij dient in aanmerking genomen te worden dat Van Schermbeek in 1890 het onderbouwen (onderplanten) van oude eikenopstanden met o.a. beuk heeft ingevoerd. Toen met het doel de eiken op te drijven, tegenwoordig wordt met beuk onderplant om waterlotvorming bij de eiken tegen te gaan en de natuurlijke takreiniging te bevorderen. Door deze onderplantingen maakt het huidige Liesbos een meer besloten indruk dan vóór 1890 toen, voor zover kon worden nagegaan, geen onderbeplanting werd toegepast.

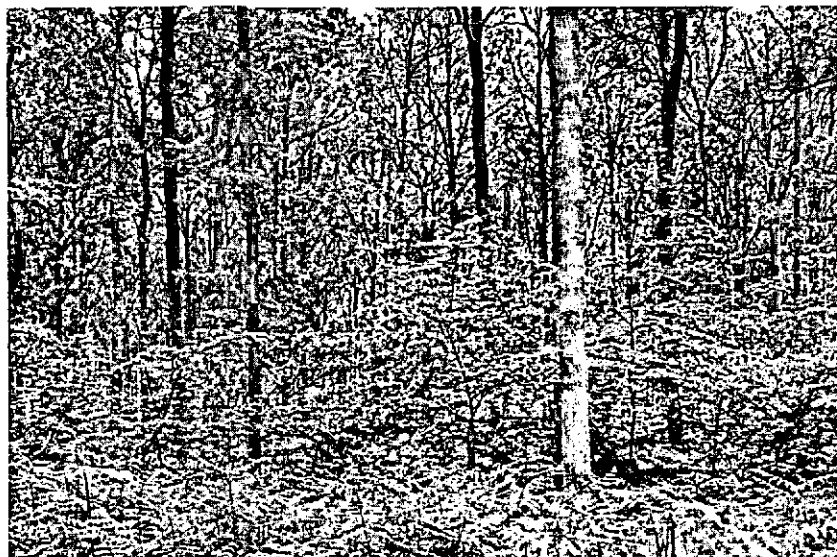
In het bijzonder zullen de volgende representatieve eenheden nader worden gezien: de Grote Reygerij, Calot, Kerkeheike en 2e Liesenberg.

Grote Reygerij, vak 21, groot 6,25 ha werd op de kaart van 1619 al aangeduid als Reygerbosschen en op de kaart van 1782 als eikenboombos van 40 jaar met in de noordwesthoek beuk. De opstand werd geveld in 1820/25, de bomen stonden toen op een gemiddelde afstand van 9 m. Daarna werd het perceel in 1823/24 herbebost nadat de grond bij publieke aanbesteding 7 palmen (= 70 cm) werd gespit tegen f 1,- de roede (= 33 m²). De aanleg vond plaats met eikenheesters en schaarhout waarvan de legger van 1829 vermeldt: "daar dit perk onregelmatig is beplant en bij gevolg van tijd nog een aantal der heesters moeten worden uitgedund, kan het getal der blijvenden nog niet bepaald worden",

Na de aanleg liet men de beplanting doorgroeien tot dat in 1841 op 18-jarige leeftijd de eik in het schaarhout (geplant op 1,15 m en gemengd met berk en els op 57 cm) werd gekapt. Deze dunning of beter zuivering leverde het "dunsel" of "gedunde eikeboompjes" op. Na iedere hak van het schaarhout werden de blijvende eikenheesters opgesnoeid, binnen zes maanden van het waterlot ontdaan en het afkomende hout als "snoeitakken" verkocht. De laatste snoei vond plaats in 1864 toen de heesters 40 jaar oud waren.

Na de dunning in 1841 bleken er 3450 stuks "blijvenden" over te zijn gebleven, deze stonden op een gemiddelde afstand van 4,6 m gerekend naar de in de legger opgegeven oppervlakte van 7,19 ha. We mogen derhalve aannemen dat de heesters als "blijvenden" werden geplant op 4,6 m.

De eigenlijke dunning in de "blijvenden" vond plaats

De Geer (vak 1b):
eikenbeplanting uit 1917,
geplant op 1,30 × 1,30 m.

Kerkeheike (vak 17g): eikenbos uit 1806 met onderbeplanting van beuk uit 1894.

in 1871 en 1872 op een leeftijd van circa 49 jaar, in de legger aangeduid als bij "dunning" met het aantal bomen en kavels en de opbrengst. Verkocht werden 1372 eiken tegen gemiddeld f 2,- per stuk of 40% van het aantal in 1841. In 1883 volgde dan op 60 jaar nog een dunning van 678 eiken die gemiddeld f 4,68 per stuk opbrachten waarmee in totaal 59% was verwijderd. Na deze dunning bedroeg de gemiddelde afstand tussen de bomen 7,2 m.

Alle tussen 1780 en 1830 aangelegde opstanden werden op deze wijze gedund, de onderlinge afstand van de eiken was dan op een leeftijd van

20 tot 40 jaar	4 tot 5 meter
50 tot 60 jaar	6 tot 7 meter
90 tot 120 jaar	8,5 tot 10,5 meter

Deze wijze van dunning komt overeen met wat Roelofs in 1794 vermeldt en Boer in 1857 veroordeelt: "een handelwijze die nog veel, ja zeer dikwijls teveel in gebruik is, is de eik zoo uitpoten dat men later de eik voor de helft of voor $\frac{3}{4}$ uit laat vallen."

Het bedrijfsplan uit 1892 vermeldt bij de Grote Rey-

gerij een "76-jarige (dus als 9-jarige heester geplant) gesloten eikenopstand zonder schaarhout op diepgrondige humusarm leemzand en zand. Uit het plantsoen gedichte heersterbeplanting met onvoldoende natuurlijke opslag. Gering middelmatig". Hij stelt voor in eigen beheer de opstand te lichten en te onderbouwen met zilverspar, fijnen den en beuk; daarbij, waar mogelijk, met sparen van den voorhanden opslag.

Van Schermbek verstaat onder een uit plantsoen gedichte heesterbeplanting het laten doorgroeien van het voorhanden schaarhout, geholpen door kunstmatige aanvulling met heesters van ten hoogste 3-4 m. Wanneer de leeftijden van de vakken worden gelaateerd aan het jaar van aanleg, dan blijken de vakken met de aanduiding "uit plantsoen gedichte heesterbeplanting" te zijn aangelegd tussen 1780 (in 1892 de oudste opstand) en 1830 en de heesterbeplantingen "zonder uit het plantsoen gedicht" te dateren van na 1830.

De oudste op 8x8 m aangelegde beplantingen zijn alle geveld op een onduidelijk restant na in de Geer,

vak 1a. Restanten van nog aanwezige opstanden zijn volgens de huidige opstandslegger:

Weymanskavel, vak 18e uit 1852, groot 0,55 ha
 Kerkeheike, vak 17d uit 1874, groot 0,65 ha.

Calot, vak 7 werd in 1789 beplant met eik en beuk. De beuken werden in 1852–1865 geleidelijk geveld en het hout tot brandhout verwerkt voor het hof van Prins Frederik. Daarna in de jaren 1854/66 herplant met eikenheesters op 8×8 m, circa 1918 weer geveld en toen herplant met vijfjarig plantsoen op 2×2 m en later onderplant met beuk en esdoorn (afdeling a).

De eiken uit 1789 werden in 1890 geveld en herplant met eik. Hiervan zijn nog over de afdelingen b, e en g, gemengd met beuk. Volgens de huidige opstandslegger is afdeling b uit spaartelgen ontstaan, een methode die rond 1890 wel meer in het Liesbos werd toegepast, bijvoorbeeld

Kerkeheike, vak 17j
 Lindenbleek, vak 6c en 6d
 Prinsenakker, vak 10d.

Kerkeheike, vak 17 heeft een sterrebosachtige aanleg van nog onbekende datum. In 1676 gaf Prins Willem III opdracht een perceel heide in weiland om te zetten.

Er rest nog het oudste gedeelte, afdeling g met 0,62 ha oud eikenbos, aangelegd volgens de legger van 1829 in 1799 en volgens de huidige opstandslegger uit 1806. In 1844 stonden de eiken op 4,8 m. De eigenlijke dunning vond plaats in 1853 en 1864 toen 138 eiken werden verwijderd (dunning 50%) waarna de bomen op een onderlinge afstand van 6,8 m stonden. In 1890

beschreef Van Schermbeek deze opstand als een 84-jarige eikenheesterbeplanting uit plantsoen gedicht. Verder was in 1890 vak 17 nog bezet met o.a.

- Een 57-jarige eikenopstand, aangelegd in 1846 met heesters op 6,3 m in het vierkant.
- 24-jarige eik en schaarhout waarvan de eik in het schaarhout nog niet was gekapt. Dit zou er op kunnen wijzen dat men rond 1890 is teruggekeerd naar het dichten van de beplanting met eiken uit het schaarhout zoals dit vóór 1830 gebruikelijk was.
- Zesjarige zuivere eikentelgen en ingekorte telgen, de grond was, 1,10 m gespit. Deze afdeling was vroeger een plantsoen- en heesterkwekerij waaruit tot 1884 veel plantsoen werd afgeleverd. Vermoedelijk heeft men de laatste kwekerijeiken laten doorgroeien of zoals Van Schermbeek voor vak 65b van het Ulvenhoutse bos vermeldt: “een in bestand gebrachte heesterkwekerij”. Het inkorten van de overige telgen is een methode om de opstand toch zo gesloten mogelijk te laten opgroeien.

Van vak 17 resten nog de bovenbesproken afdeling g alsmede de afdelingen a en c, die volgens de huidige opstandslegger zijn aangelegd in 1841 met heesters op 6×6 m en de hierboven genoemde telgenbeplanting in afdeling j.

2e Liesenberg, vak 9 heeft nog een restant van een in 1890 aangelegde beplanting van groveden. In 1619 lag de westelijke helft nog buiten het toenmalige Liesbos (bouwland?), in 1782 binnen de huidige grens en toen bezet met mast en eik. De legger van 1829 omschrijft

2e Liesenberg (vak 9b):
 groveden uit 1890, geplant op
 0,80 × 0,80 m.

vak 9 als "Engels bosch doorsneden met slingerpaden en beplant met differente soorten van plantsoen en gewassen, mast en schaarhout". Dit vak moet rond 1835 geveld zijn omdat in dat jaar werd voorgesteld 5 ha in de 1e en 2e Liesenberg te beplanten met 800 heesters op een afstand van 6 ellen en met 80.000 plantsoen op 60 cm. De beplanting blijkt vier jaar later op een geheel andere wijze te zijn aangelegd want "in 1839 (is) dit perk wederom aangelegd tot schaarhout en doorplant met 194 beukenheesters en eikenplantsoen waarvan er later enigen tot bomen moeten doorgroeien". Het uit eikenplantsoen laten doorgroeien tot bomen is toegepast tussen 1808 en 1839 en wel éénmaal in het Liesbos, tweemaal in het Ulvenhoutse bos en tweemaal bij boscomplexen behorende bij de Hoeve int Hout (Mastbos). De eiken blijken op 9-11 m te staan, het schaarhout in de 2e Liesenberg gekapt op 2,5 en 11 jaar, snoeitakken verkocht op een leeftijd van 7, 14, 18, 24 en 30 jaar terwijl verkoop van dunsel niet wordt vermeld. Dit alles wijst er op dat van jong eikenplantsoen (3 à 4 jaar) werd uitgegaan in plaats van oudere heesters, dat reeds enkele jaren na de aanleg moest worden vrijgesteld om de kans te krijgen tot bomen op te groeien.

Het betreft hier waarschijnlijk een experiment dat niet heeft voldaan omdat de boompjes van de Hoeve int Hout werden geveld op 24 en 41 jaar en in de 2e Liesenberg op 60-jarige leeftijd. Van Schermbeek treft dan in 1890 een slechte eiken- en beukenbeplanting aan van circa 60 jaar en hij stelt voor het gehele vak met groveden te herplanten waarvan nu nog 80 aren zijn overgebleven.

Conclusies

– In de periode van circa 1780 tot 1830 werd eikenbos verkregen door het opleiden van bomen uit het schaarhout. Dit werd zes à zeven jaar na de aanleg gekapt nadat vooraf de te sparen eiken waren gemerkt. Zodra deze eiken, zoals in het Franse middenbos, 20 à 30 jaar waren, werd een deel op afstand gedund als "blijvenden" en de rest teruggekapt en als schaarhout behandeld. Op deze methode is van toepassing de terminologie van Van Schermbeek, nl. heesterbeplanting uit plantsoen gedicht. Op 50 à 60 jaar volgde dan de eigenlijke dunning onder de blijvenden waarbij circa 50% werd weggenomen of zoals Van Schermbeek het uitdrukt "overhands", d.w.z. om de ander gedund.

Er was ook een andere methode van aanleg: het planten van jonge heesters in schaarhout op een afstand van ca. 4 m; in de verdere behandeling is geen verschil te constateren (Grote Reygerij).

– Na 1830 wordt de voorgaande methode verlaten en worden 14-jarige heesters op 6-8 m vierkant geplant met schaarhout op 60-80 cm. De heesters werden niet meer gedicht uit het plantsoen en krijgen als gevolg van de wijde plantafstand, een appelboomvormige kroon.

– De combinatie opgaande bomen en schaarhout treffen we alleen aan in Brabant en Limburg en niet boven de rivieren.

– Voortgezet archief- en literatuuronderzoek naar de wijze van aanleg vóór circa 1780, is noodzakelijk. Er zijn aanwijzingen dat toen het eikenbos werd aangelegd als boombos zonder schaarhout, dat bij velling op afstanden van 9-11 m stond en dat daarnaast schaarhout als zuiver schaarhout voorkwam en rond 1780, mogelijk onder Franse invloed, de combinatie van opgaande bomen met schaarhout werd ingevoerd.

– Vanaf ongeveer 1780 werd een vrij consistent beheer gevoerd: de eikenopstanden werden na velling herplant met eik, soms met beuk terwijl na 1890 door Van Schermbeek het onderplanten van de eikenopstanden met beuk werd ingevoerd. Tot op de huidige dag worden de opstanden vernieuwd door natuurlijke bezaaiing en door planten van jonge eiken op 1×1 m die men ongeveer 25 jaar gesloten laat opgroeien alvorens met de selectieve dunning te beginnen.

– Het wisselende bosbeeld uit 1780 van oude en jonge opstanden naast en door elkaar heeft zich tot in de huidige tijd gehandhaafd.

Literatuur

- Boer, R. W. 1857. Bijdragen tot de kennis der houtteelt. Zwolle.
- Cate, J. A. ten. Inventaris van de archieven van de rentmeesters van Prins Frederik en hun opvolgers (1456) 1840-1932. 's-Hertogenbosch.
- Hallema, A. 1962. Bossen en bebossing in de Baronie van Breda gedurende de middeleeuwen. (niet gepubliceerd). Inrichting van het Liesbosch onder Prinsenhage. 1892, 's-Gravenhage.
- Inventaris Kroondomein Lodewijk Napoleon. Rijksarchief 's-Gravenhage (nr.2.01.25).
- Roelofs, H. Verhandeling over de houtteelt. 1794. Maatschappij ter bevordering van den landbouw, Amsterdam.